

НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ СІЛЬСЬКОЇ МАЛОЧИСЕЛЬНОЇ ШКОЛИ ЯК ОБ'ЄКТ МОДЕЛЮВАННЯ

Моделювання розглядаємо як процес розвитку педагогічної системи та створення умов для підвищення якості освіти сільського школяра. Стосовно навчально-виховного середовища це означає забезпечення умов для формування уявлень про бажане середовище через його складові та способи формування.

Навчально-виховне середовище у загальноосвітній школі пов'язано з сукупністю факторів, що не може здійснюватися відокремлено від суспільства. Загальноосвітні заклади у сільській місцевості функціонують в єдиному соціокультурному просторі. На розвиток особистості найбільший вплив здійснює школа, де формується певне навчально-виховне середовище, в якому учні здобувають базові знання, розвиваються моральні, психологічні, фізичні, трудові та інші якості, закладаються основи для всебічного розвитку особистості.

Проблеми, пов'язані з перетвореннями в країні, зі зміною освітньої парадигми, (перехід на новий зміст та 12-річний термін навчання, запровадження допрофільної підготовки та профільного навчання), посилюють вимоги до якості освіти як результату діяльності загальноосвітнього закладу в сільській місцевості.

Випускники сучасної школи повинні орієнтуватися в нових наукових технологіях, уміти не тільки адаптуватися в швидкоплинному світі, але і бути здатними до перетворення цього світу, володіти не тільки знаннями, але і компетентностями, розвинутими в процесі власної діяльності, поповнювати інтелектуальний потенціал сучасного суспільства.

Загальноосвітній заклад як інституційна форма організації навчання і виховання, зберігає низку сутнісних характеристик, що визначають його рейтинг в освітньому просторі, презентують результативність своєї діяльності, які характеризують рівень знань, якість навчання виховання та розвитку особистості, що забезпечуються шляхом оптимального формування та широкого використання доцільного навчально-виховного середовища.

Ідея формування сприятливого середовища для навчання, виховання і розвитку сільських школярів як умови підвищення якості освіти має об'єктивну обумовленість.

Аналіз стану педагогічної практики і психолого-педагогічної літератури свідчить про існуючі протиріччя, що виникають між:

- соціальним замовленням на якісну освіту і традиційними способами організації освітнього процесу, зорієнтованого на «середнього» учня;
- усвідомлення педагогами важливості формування ефективного навчально-виховного середовища і недостатнім рівнем науково-методичного забезпечення організації цього процесу в умовах сільської школи.

Зазначені протиріччя засвідчують те, що назріла потреба у науковому обґрунтуванні оптимальних підходів до формування навчально-виховного середовища у сільській школі як умови підвищення якості освіти, розвитку інтере-

сів та здібностей дитини в умовах сільської школи.

Численні видання останніх років свідчать про зростаючий інтерес авторів до терміна «**простір**», що в педагогічній літературі використовується як: «єдиний освітній простір», «виховний простір», «культурно-освітній простір», «простір дитинства» і т. ін. (С.К. Болдирьова, Є.В. Бондаревська, Н.Л. Селіванова, та ін.).

На наш погляд, всебічний аналіз зазначеної проблеми подано в працях В.А. Ясвіна. У його дослідженнях зазначено дві великі категорії – «простір» і «середовище» та подано характеристики різних видів середовищ в освітній галузі.

У понятті «простір» не включається діяльність людини, його функціонування не залежить від суб'єкта. На думку вчених «простір» по відношенню до «середовища» належить до вищого порядку.

«**Освітній простір**» багато психологів, педагогів розуміють як систему, що включає в себе кілька структурних елементів: сукупність застосовуваних освітніх технологій, систему позакласної роботи, управління навчально-виховним процесом; взаємодію з зовнішніми освітніми і соціально-культурними установами та закладами й іншими організаціями.

Осмисленню сутності «освітнього простору» сприяє аналіз теоретичних джерел. Категорія «освітній простір» виступає об'єктом аналізу в педагогіці, у взаємодії педагогіки і філософії, педагогіки, соціології і філософії і т. ін., тобто зазначений термін інтегрує складні міждисциплінарні теоретичні освітні проблеми.

Серед літературних джерел, що висвітлюють окремі аспекти середовищ відомі праці М.М. Бахтіна, Л.С. Виготського, Н.З. Чавчавадзе та ін. [3]. Інша група фундаментальних досліджень присвячена проблемам філософії освіти (Н.Б. Крилова, Е.Г. Осовський, В.С. Швирьов та ін.), в яких викладено концепції, ідеї, що дозволяють досліджувати, розкривати місце і роль освітнього середовища, зрозуміти фундаментальні, ціннісні орієнтири людини як суб'єкта цього ж середовища.

Поняття «**середовище**» відображає залежність та взаємозв'язок умов, що забезпечують розвиток людини, її взаємодію з оточенням. Як зазначає В.І. Слободчиков, **середовище** – це не просто соціальна статична одиниця, це складна система, що знаходиться в постійному розвитку і охоплює різні, близькі і далекі життєві сфери [5]. Середовищний підхід у педагогічному процесі визнано як перспективний на рівні «Всесвітніх доповідей з освіти» ЮНЕСКО.

У сучасній педагогічній науці поряд з синергетичним, особистісно-орієнтованим, функціонально-діяльним, гуманістичним підходами активно досліджується середовищно-орієнтований підхід до навчання як психолого-педагогічна проблема. В якості базового поняття використовується «навчально-виховне середовище» як таке, що відбиває системні формуючі впливи предметного, соціального й інформаційного оточення. Зокрема, у своїх працях Ю.С. Мануйлов, «середовищний підхід» визначає як спосіб організації середовища й оптимізації його позитивного впливу на розвиток особистості школяра.

Як зазначає С.В. Сергеев, середовищно-орієнтований підхід у навчанні дозволяє перенести акцент у діяльності викладача з активного педагогічного впливу на особистість учня в русло формування навчального середовища, у

якому відбувається його самонавчання і саморозвиток. При такій організації включаються механізми внутрішньої активності учня, його взаємодії із середовищем [3].

Ідеї формування різних типів середовищ науковці використовують розробляючи загальнонаукові, педагогічні, психологічні підходи, зокрема, авторські погляди на цю проблему знаходимо в працях вчених С.К. Бондаревої, А.Я Данилюк, Б.Д. Ельконіна, А.М. Короткова, В.Ю. Лискової, О.В. Петрова, Є.А. Ракитиної, В.І. Слободчикова, І.Д. Фрумїна, Ю.А. Шрейдера, В.А. Ясвіна, та ін.

У своїх працях дослідники розглядають, як правило, одне із зазначених понять і подають авторське тлумачення змісту, розкриваючи своє бачення сутності **освітнього середовища**.

Зокрема, С.Б. Крилова «освітнє середовище» вважає частиною соціокультурного простору, зоною взаємодії освітніх систем, їхніх елементів, освітнього матеріалу і суб'єктів освітніх процесів.

Російський вчений В.А. Ясвін під «**освітнім середовищем**» (чи середовищем освіти) розуміє систему впливів та умов формування особистості за заданим зразком, а також створення можливостей для її розвитку, що відбувається в соціальному і просторово-предметному оточенні [6].

Аналіз літератури з проблем дослідження показує, що навчально-виховне середовище школи як сукупність умов, служить засобом успішної реалізації освітніх цілей, вирішенню поставлених завдань та джерелом розвитку особистості у сільській місцевості.

Зазначений термін інтегрує дуже складні міждисциплінарні теоретичні проблеми – навчання і виховання не тільки на уроці, а й в позаурочній та самоосвітній діяльності. У наукових працях, присвячених дослідженню навчально-виховного середовища не вивчені важливі аспекти організації такого середовища в умовах сільської школи. Проте його роль та значущість яскраво відбита у працях та педагогічному досвіді В.О. Сухомлинського, О.А. Захаренка, а також описана у літературних джерелах С. Русової, С. Шацького, І. Рачинського та ін.

Аналіз стану діяльності сільських шкіл та результати психолого-діагностичного обстеження різних типів освітніх закладів показав суттєві особливості навчально-виховних середовищ стосовно його структури, меж та змістового наповнення. Характерними особливостями сільської школи є реалізація регіонального компоненту (школа розвитку художньо-естетичного циклу предметів, «Гуцульська школа», школа природоохоронної роботи, материнська школа, аграрна школа, зміст діяльності якої спрямовано на сільськогосподарське виробництво тощо). За визначенням В.В. Фляків, сучасне навчально-виховне середовище залежить від різноманітності типів шкіл, кожна з яких представляє визначену модель навчання і виховання... На думку автора, освітнє середовище шкіл являє собою більш-менш сформовану поліструктурну систему прямих і непрямих навчально-виховних впливів, що реалізують явно і неявно представлені психолого-педагогічні установки вчителів, характеризуючи цілі, завдання, методи, засоби і форми освітнього процесу в даній школі. Навчально-виховне середовище визначається, передусім, професійно-діяльними характеристиками, насиченістю, структурою та змістом.

Важливою властивістю навчально-виховного середовища є його векторність – виразність навчального ефекту у визначеному спектрі завдань. Середовище, наділене широким спектром навчальних впливів, називається однорідним. Як зазначає В.А. Ясвін, для наукового аналізу настільки складної і багатовимірної соціальної реальності, якою є освітнє середовище, використовується векторна, логіко-матеріалістична модель [6].

Формування цілеспрямованого навчально-виховного середовища потребує проведення попередньої діагностики можливостей школи, визначення його параметрів, структури та змісту. Для всебічного визначення його меж у сільській загальноосвітній школі необхідно виявити сукупність взаємозв'язків із зовнішніми чинниками, включаючи компоненти соціально-культурної сфери.

На впливовій ролі середовища наголошував В.О. Сухомлинський у праці «Павлишська середня школа», де зазначається, що виховання середовищем, виховання речами, створеними самими учнями, що збагачують духовне життя колективу, це одна із найтонших сфер педагогічного процесу. Середовище – це все те, що оточує дитину, колектив у якому вона живе і вступає у взаємодію... Варто відрізнити внутрішнє середовище учнівського колективу від зовнішнього середовища, зазначав автор [4].

Аналіз теоретичних джерел дозволяє зробити висновки, що науковці вибудовують певну ієрархію педагогічних конструкцій: освітній простір, освітнє середовище, навчально-виховне середовище.

У нашому розумінні, навчально-виховне середовище – це спеціально організовані умови для цілеспрямованого здобуття учнями певних знань, умінь та навичок, в якому цілі, зміст, методи і організаційні форми навчання є доступними для кожної дитини, враховуючи її здібності, інтереси, таланти та ін. Складовою навчально-виховного середовища є навчальна діяльність, організована з певними цільовими установками, при цьому забезпечуються інтенсивні зв'язки між учасниками цього процесу.

Навчально-виховне середовище розглядаємо як відкриту педагогічну систему, тісно пов'язану з зовнішніми чинниками, яка не може функціонувати поза їхніми межами та впливами. Таке середовище розуміємо як мобільну, структуровану систему, що є частиною більш складної системи вищого рівня – освітнього середовища.

Аналіз літератури із зазначеної проблеми свідчить, що навчально-виховне середовище школи як сукупність педагогічних впливів, цінностей і взаємозв'язків служить засобом успішного вирішення освітніх завдань, джерелом розвитку особистості. Це також сукупність організованих чи стихійних мікросередовищ (соціокультурного, педагогічного, сімейного, родинного та ін.), які певним чином, впливають на формування навчально-виховного середовища, визначають його роль, спрямованість та цільове призначення. Це середовище формування особистості, система умов для творчого розвитку дітей і педагогів як суб'єктів цього процесу, спрямованого на підвищення якості освіти.

Можна передбачити, що навчально-виховне середовище в його взаємозв'язках з комунікативними, соціальними, природними чинниками створюють систему розвиваючого характеру, спрямовану на формування навчальних здіб-

ностей учнів сільських шкіл. На наш погляд, такий підхід до організації навчально-виховного середовища, забезпечить сприятливі умови для продуктивного навчання, спрямованого на розвиток інтелектуальних здібностей суб'єкта в цілому.

Відомий педагог Я. Корчак уважав, що тип освітнього середовища визначається, насамперед, тими умовами і можливостями, що сприяють розвитку активності (чи пасивності) дитини і його особистісної волі (чи залежності)... З огляду на це, для побудови моделі навчально-виховного середовища і визначення його типу, структури, змісту принциповим є його цільове призначення, процес цілепокладання.

Навчання як діяльність мають такі педагогічні категорії як ціль і мета. Вони є складовими цілепокладання у будь-якому виді людської діяльності, є системоутворюючими, вихідними у виборі засобів цілеспрямованого досягнення мети. До структури будь-якої діяльності входять: цілепокладання, цілездійснення, ціледосягнення, що мають різні сутнісні характеристики.

Об'єктивно, крім цільового призначення, навчально-виховне середовище можна характеризувати іншими показниками: насиченість середовища, тобто ресурсний потенціал, структурованість – спосіб організації та якісні ознаки.

Професором В.І. Пановим розроблено експертизу навчально-виховного середовища, визначено систему критеріїв, методи і засоби експертизи. Формуючи навчально-виховне середовище, автор пропонує алгоритм управлінських дій, у процесі виконання яких з'ясовуються питання: кого навчати?, чого навчати?, для чого навчати? як навчати?, хто повинен навчати?

Умовно у навчально-виховному середовищі ключова роль належить педагогічному процесові в школі (навчальна діяльність, виконання додаткових програм, завдань, самоосвітня робота та ін.), що слугує основним джерелом та засобом підвищення рівня знань та якості освіти у сільській школі.

Компоненти навчально-виховного середовища (мікросередовища) у нашому дослідженні представлені у вигляді мікросередовищ: позашкільне, інформаційне, комунікативне, соціальне (сімейне, виховне, культурологічне, родинне), природне та ін.

У реальному житті мікросередовища забезпечують вільну життєдіяльність, умови для неформального спілкування. Позашкільне освітнє мікросередовище представлене різними формами додаткової освіти, вплив яких на розвиток сільських школярів має велике значення – це заочні заняття за програмами ВНЗ, участь в олімпіадах, конкурсах, спортивних змаганнях, секціях, художніх виставках, гуртках, робота в МАН, дослідницька робота на шкільних ділянках тощо. На розвиток і саморозвиток сільських школярів значний вплив має сімейне оточення (батьки, родичі, сусіди та ін.).

Позакласне мікросередовище є привабливим як для молодших школярів, так і старшокласників. Діти різного віку активно включаються в життя колективу школи; люблять об'єднуватися в групи для участі у творчій діяльності, виявляють інтерес до спілкування з ровесниками

На наш погляд, навчально-виховне середовище – це певним чином організовані умови, що стимулюють розвиток і саморозвиток особистості, це система спеціальних заходів для розвитку творчого потенціалу дітей і педагогів як

суб'єктів освітнього процесу.

Перед педагогами постає завдання наповнити навчально-виховний середовище школи цікавим змістом, допомогти дітям активніше співпрацювати в колективі та працювати самостійно, постійно дбати про підвищення свого інтелектуального потенціалу. Навчально-виховне середовище потребує системного оновлення та змін в його структурі, запровадження активних форм діяльності та створення умов для добровільної участі кожної дитини у визначенні та реалізації її індивідуальної освітньої траєкторії на різних етапах навчання.

Навчально-виховне середовище – цілісність структурних елементів, які використовуються суб'єктами освітнього процесу як на етапі засвоєння певних знань, так і для їхнього подальшого поглиблення та набуття певних освітніх компетентностей.

Процес формування навчально-виховного середовища вимагає врахування таких компонентів:

- інформаційно-діагностичного: підготовка діагностичної інформації та довідкового матеріалу щодо організації навчання, самоосвіти та саморозвитку особистості;
- змістовно-методичного: концепції навчання, виховання, навчальні програми, індивідуальні плани, посібники, підручники, довідники і т.д;
- комунікаційно-організаційного: розподіл ролей, обов'язків суб'єктів педагогічного процесу, визначення цілей та завдань; комунікаційна сфера – стиль спілкування, способи взаємодії; форми і методи організації педагогічного процесу.

Моделювання персоніфікованого навчально-виховного середовища, «середовища для мене» є найбільш доцільним у малочисельних школах, (з чисельністю 5-8 учнів у класі), що послужить засобом підвищення якості освіти, забезпечить максимальну реалізацію індивідуальних освітніх потреб кожної дитини.

Загалом формування навчально-виховного середовища в загальноосвітніх закладах сільської місцевості у нашому дослідженні передбачає такі цілі:

- забезпечення внутрішніх та зовнішніх умов для розвитку та саморозвитку особистості через механізми самопізнання, рефлексію;
- створення сприятливих умов (середовища для навчання і виховання за індивідуальним зразком) для здобуття якісної освіти;
- організація розвивальних мікросередовищ (творча діяльність, діяльність за інтересами і т.ін.).
- персоналізація навчально-виховного середовища (створення середовища як свого «я», «середовища для мене») для удосконалення набутих знань, підвищення якості освіти.

Загальноосвітня школа у сільській місцевості – це освітня, соціально-культурна установа, де крім знань, умінь та навичок формується соціальний досвід школяра. У навчально-виховному середовищі малочисельної школи формуються певні погляди та переконання щодо оцінки соціальних явищ, відбувається вільний вибір дій та взаємостосунків. У освітньому закладі сільський школяр освоює систему цінностей, норм, стереотипів суспільства, у нього ство-

рюється певна сукупність внутрішніх регуляторів, загальноприйнятих форм поведінки тощо. У ньому він не просто адаптується у соціальне оточення, а є співучасником і його творцем. Важливо, щоб моделювання доцільного навчально-виховного середовища у сільській школі сприяло удосконаленню педагогічного процесу, мобілізувало діяльність усіх його суб'єктів, активізувало навчально-розвивальну діяльність, забезпечувало ефективну організацію тісних взаємозв'язків із зовнішнім оточенням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виготський Л.С. Педагогічна психологія / Під ред. В.В. Давидова. – М.: Педагогік-Прес, 1996. – (Психологія; Класичні праці). – 536 с.
2. Савченко О.Я. Навчально-виховне середовище сучасної школи: діалог з В.О. Сухомлинським // Науковий вісник Миколаївського державного університету. Випуск 8. Педагогічні науки. – 2005. – Ч. 1. – С. 4-9.
3. Сучасні гуманітарні підходи в теорії і практиці виховання: Сб.наук.статей / Укл. і відп.ред. Д.В. Григор'єв, ред. Є.І. Соколова. – Перм, 2001. – 201 с. (Ітоп РАО, Наук.центр суч.проблем виховання, Перм. обл. ін-т підвищення кваліфікації працівників освіти).
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти т. / Рад. школа. – К., 1976. – Т. 2. – 670 с.
5. Слободчиков В.И. Образовательная среда:реализация целей образования в пространстве культуры // Нове ценности образования: Культурне модели школы. – Вып. 7. – М., 1997. – С. 177-184.
6. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. – М., ЦКФЛ РАО, 1997. – 248 с.